

Posudok na magisterskú diplomovú prácu

Názov práce: **Jazyková arbitrárnosť pohľadom kvantitatívnych metod**

Autorka práce: **Klára Hájková**

Školiteľ: Vladimír Matlach

Diplomantka si kladie za cieľ skúmať pojem arbitrárnosti kvantitatívnymi metódami. Ide o postup v posledných rokoch celkom populárny. Môžem spomenúť práce D. Blasiho (2015) alebo z českého prostredia J. Miličky a Diatky (2017). Narozdiel od predošlých kvant. zameraných štúdií o jazykovej arbitrárnosti pracujúcich so základnou slovnou zásobou alebo s onomatopoickými slovami, diplomantka sa zamerala na názvy miest a vodných tokov. Motivácia týchto a podobných štúdií je jasná. Rozkvet a pokrok metód kvantitatívnej lingvistiky a strojového učenia za posledné desaťročia nabáda jazykovedcov k tomu, aby pomocou „exaktných“ postupov dokázali alebo vyvrátili pojmy, ktoré v jazykovede za posledných sto rokov boli predmetom mnohých sporov. Konkrétne vyvrátenie arbitrárnosti sa zdá veľmi lákavým pre mnohých lingvistov. Vyvrátenie arbitrárnosti ako problém stále sa vracajúci a nutkanie ho vyriešiť a „dokázať“ experimentálne a kvantifikovane by sa dal vysvetliť z hľadiska psychologického, prípadne v nadväznosti na status humanitných vied v súčasnosti ako snaha o hľadanie príčinných vzťahov a minimalizácia náhodilosti. V tomto kontexte je práca diplomantky veľmi aktuálna a radí sa medzi trendy v súčasnej jazykovede. Tak ju aj vnímam a budem posudzovať: nie len z hľadiska voľby témy, ale aj z hľadiska stupňa odbornosti je diplomová práca porovnateľná so súčasnými lingvistickými výskumami, preto budem kritická, som totiž presvedčená, že veľmi vysoká kvalita práce si zaslúži konštruktívnu kritiku.

Diplomová práca je určite originálna v tom, že skúma arbitrárnosť názvov geografických pomocou kvant. metód: jediné práce skúmajúce arbitrárnosť názvov miest nevyužívajú kvant. metódy. Diplomantka odkazuje napríklad na prácu poľskej autorky Rutkiewicz-Hanczewska. Pomocou rôznych metód ako napr. vyhodnocovanie korelácií alebo SVM model autorka skúma vzťahy medzi názvami miest a počtom obyvateľ daného mesta. V druhej časti práce postupuje analogicky s názvami vodných tokov. Výsledky kvant. analýzy sú určite veľmi prínosné a rozhodne zaujímavé. Nebudem hodnotiť samotný experiment a používanie kvant. metód pretože mi to neprináleží. Zameriam sa na interpretáciu výsledkov a na prácu s teóriou.

Považujem za nešťastné, že sa diplomantka rozhodla pojem arbitrárnosti umiestniť do samotného názvu práce a pritom je z textu zjavné, že jej chýba dostatočný teoretický základ, resp. že pojmu arbitrárnosť nevenovala dostatočnú pozornosť. Síce v zozname literatúry uvádza Saussurov *Kurz*, z textu je zrejmé, že definíciu arbitrárnosti a jej analýzu čerpá skôr z publikácii typu Černý. Celkovo je práca s literatúrou zaostávajúca, diplomantka síce odkazuje na niektoré relevantné texty, ale z textu je zrejmé, že im nevenovala dostatočné zamyslenie. Uvediem iba jeden príklad: Diplomantka cituje Rutkiewicz-Hanczewska, necituje pritom klasikov z oblasti jazykovej iconicity ako je Jakobson. Sama Rutkiewicz-Hanczewska pritom odkazuje na R. Jakobsona detailne. Ďalej poľská autorka odkazuje na Peircov pojem hypoikony

a degenerovanej ikony, na U. Eco atd. To všetko malo byť v práci reflektované. Pri písaní diplomovej práce je normálne, že začneme s „náhodilým“ textom v danej problematike, pretože nemáme znalosti, napríklad s náhodilým článkom od poľskej autorky, pretože skúma podobnú problematiku. Pri čítaní náhodilých textov sa ale diplomant normálne stretne s odkazmi na dôležitých autorov v obore. Predpoklad je, že sa diplomant vydá po týchto nasmerovaniach a pozrie sa do klasickej literatúry. Tento prvok mi v recenzovanej práci chýba.

Poľská autorka okrem iného odpovedá na výskumné otázky diplomantky, preto sa mi zdá, že diplomantka citovanú literatúru nečítala alebo čítala nedostatočne pozorne: keby si diplomatka prešla textom citovaného článku, videla by, že autorka sama odpovedá na otázky, ktoré si diplomantka kladie, resp. mohli diplomantkine závery vyznieť viac fundovane a podložené a mohli byť vysvetlené komplexnejším spôsobom. Napríklad:

„This similarity is never complete nor does it remain *pure*. It is expressed through only selected elements, since the name profiles the selected features (properties) of a designat or another sign to which it relates. Thus, undoubtedly, to talk about hypoicons in relation to proper names is well-grounded and seems justified in the light of current developments.“

Tu poľská autorka jednoznačne hovorí o „selected elements“ ako o celkovom probléme ikoncity. Pokiaľ je niečo s niečím podobné, vždy je to z hľadiska nejakej vybranej črty. Tú črtu vyberá autor komparácie-už samotný výber črty pred začiatkom porovnávania ikoncity je teda subjektívny. Ako napísali mnohí autori, medzi nimi U. Eco, podobné si je z istého pohľadu a pri dobrej vôli všetko so všetkým. Diplomovej práci by určite prospelo zahrnúť tieto kritiky ikoncity. Autorka si zvolila za porovnávaciu črtu počet obyvateľov a dĺžku názvu mesta. Otázkou ostáva, či by sme dostali rovnaké výsledky, ak by sme namiesto počtu obyvateľov porovnávali dĺžku mesta napríklad s geografickou rozlohou, alebo s počtom budov, ktoré mesto obsahuje atp. Dalo by sa povedať, že výber kritéria na skúmanie ikoncity je sám o sebe arbitrárny. Autorka by mohla povedať, že arbitrárny nie je, pretože ju k výberu niečo viedlo a to konkrétne predpoklad logickej spojitosti s počtom obyvateľov z dôvodu sociologickej úlohy mesta. Tu sa ale dostávame k problému, čo znamená pojem „arbitrárny“. Arbitrárnosť neznamena neprítomnosť kauzálneho vysvetlenia, pojem arbitrárnosti má skôr vysvetľovať sociálnu podstatu jazyka a predpovedať pojem konvencionality. Inými slovami, arbitrárnosť jazykového znaku je dôkazom, pre Saussura, že jazyk je sociálny konštrukt a nie fyzikálny jav. Arbitrárnosť je nutne a výhradne len synchronná vlastnosť jazyka.

Ďalej ak by som sa mohla vrátiť k citovanému článku poľskej autorky, diplomantka ho zobecňuje nasledovne:

„Autorka se zabývá ikonicitou nikoli z hlediska jazykové arbitrárnosti ve smyslu významu jednotlivých jednotek (hlásek/písmen apod.) či jejich kombinací, nýbrž z pohledu vzájemného odkazování mezi formami a významy názvů jednotlivých míst a místy samotnými. Jedná se tedy spíše o popisování *motivovanosti* nežli *ikoncity*.“

Diplomantka nevysvetľuje, čo per ňu znamená rozdiel medzi motivovanosťou a ikonicitou. Tomu vôbec nerozumiem, určite by stálo za to, keby toto rozdelenie diplomantka uviedla. Nie som proti zavádzaniu vlastných pojmov alebo vlastného netradičného užitia pojmov už zavedeným, ale musí to byť riadne uvedené a vysvetlené. Pokiaľ by sme sa zamerali na výhradne Saussurovu definíciu arbitrárnosti z *Kurzu*, tak musíme uznať diplomantkinu definíciu za nepresnú resp. nesprávnu, pretože Saussure považuje za jednotku vzťahu arbitrárnosti slovo (napr. strom) a nie hlásky či písmená. Jazykový znak je pre Saussura slovo, nie hlásky či písmená, to je jasné už pri pohľade na obrázky v *Kurze*, nie je nutné text ani čítať.

Otázka arbitrárnosti nižších jednotiek a jednotiek na úrovni horizontálnej je samozrejme zaujímavá, Saussure ju explicitne ale nerieši a určite stojí za to pozrieť sa do Martineta, ktorého dvojí artikuláciu diplomatka síce zmieňuje ale nijako bližšie nevysvetľuje. V samotnom článku sa hovorí o oboch exo a endoforických a ďalších typoch ikoncity, nie je mi jasné, akým spôsobom diplomatka svoj záver o poľskom článku vyvodila. Mimo iné sa v článku autorka odvoláva na ďalšieho významného sémiotika v oblasti ikoncity, W. Nöth, ktorý tiež trochu chýba do celkového obrazu o ikoncite. Vzhľadom k diplomantkinmu zameraniu na francúzsku lingvistiku ako druhý obor by som určite odporučila francúzsku legendu v štúdiách o ikoncite, É. Benveniste alebo zo súčasných lingvistov prof. Philippe Monneret.

Experiment v 1. kapitole je veľmi zaujímavý a jeho výsledky sú veľkým prínosom. Diplomantka píše:

„Oběma pravidlům se nadále vymyká pouze původní vztah mezi délkou názvu obce a počtem jejích obyvatel, na který nelze aplikovat ani de Saussurovu definici arbitrárního znaku, ani Zipfův princip jazykové ekonomie.“

Signifikantne pozitívny výsledok by bol priamym dôkazom jazykovej motivovanosti, resp. ikoncity, t.j. viac grafémov rovná sa viac obyvateľov. Diplomantka to explicitne nevyjadruje, ale toto je záver prvej kapitoly, poukazujúci na ikoncity v jazyku. Veľmi zaujímavý je aj výsledok experimentu v ďalšej kapitole a jeho fonosymbolická interpretácia. Experimenty sú starostlivo prevedené a krásne vysvetlené, diplomatka zohľadnila úplne všetky možné interpretácie dát, limity a nedostatky metód. Z tohto hľadiska je práca skvelá a presahuje priemer tohto typu textu (diplomová práca).

Čo sa týka práce so sémiotickou literatúrou, ako som už spomenula, táto predstavuje najproblematickejšiu časť práce. Verím, že diplomatka popri náročnej kvantitatívnej časti práce nemala čas na podrobné naštudovanie problematiky z hľadiska teoretického. Dúfam, že pokiaľ bude vo výskume pokračovať, tento nedostatok napraví. Najbolestivejším miestom je „práca“ s textami C. Peirce, resp. jej nedostatok. Diplomantka odkazuje na jeden článok z MS publikovaný online, pričom máme k dispozícii obrovský korpus Peircových textov, hneď niekoľko, stačilo siahnuť po jednom z nich.

Dovolím si záverečný komentár k problému arbitrárnosti. Dôvody, prečo sa Saussurov pojem arbitrárnosti nemá spájať s pojmom ikoncity (pôvodne od Peircovho pojmu ikón) je niekoľko. Všetky vychádzajú z faktu, že sa jedná o dva odlišné teoretické rámce predpokladajúce úplne iný, možno až protichodný prístup ku vzťahu medzi jazykom a mimojazykovou realitou (súvisí to so zavedením alebo nie pojmu referent). Kdežto u Saussura a štrukturalizmu nie je možné hovoriť o vzťahu medzi jazykovým znakom a jeho „referentom“, u Peirce táto možnosť existuje. Štrukturalizmus totiž pracuje s jazykom v uzavretom zmysle, jazyk je systém definovaný vnútornými vzťahmi pričom akékoľvek presahy do mimojazykovej reality sú pre štrukturalizmus irelevantné. Arbitrárnosť definuje vzťah medzi signifiant a signifié, kde oba sú zložkami jazyku vnútornými, ani jedna z nich nepresahuje do mimojazykovej reality. Arbitrárnosť definuje vzťahy čisto vnútro-jazykové, medzi jazykovými jednotkami (v akomkoľvek smere) ale nemala by sa aplikovať na vzťah medzi jazykovým znakom a to, k čomu znak referuje v mimojazykovej realite. Na „obranu“ diplomantky by som chcela podotknúť, že rovnakú „chybu“ používania arbitrárnosti a ikoncity vo vzájomnom protiklade nájdeme aj u najvplyvnejších súčasných lingvistov (Blasi, Milička) alebo u už spomenutého Romana Jakobsona. Diplomantke tento teoretický nedostatok nie je možné odpustiť, pretože na KOL FFUP sa venujeme arbitrárnosti odkedy katedra existuje a naši študenti sú tí prví, ktorí by pri práci s arbitrárnosťou a ikoncity mali siahnuť po relevantnej literatúre.

S odhliadnutím od teoretických nedostatkov, práca je kvalitná a zaslúži si maximálnu pozornosť. Najväčším prínosom práce je hľadanie súvislosti medzi jazykovou arbitrárnosťou a zákonmi jazykovej ekonómie. Domnievam sa, že tento počín je pomerne originálny. Záver práce formulovaný autorkou je príliš skromný, diplomová práca má obrovský potenciál a bolo možné (bude možné) vypracované dáta použiť na mnohé ďalšie interpretácie. Najcennejším objavom tejto práce je dôkaz, aj keď sama autorka o tomto pozorovaní nepíše, že existujú alternatívne spôsoby vyvrátenia arbitrárnosti. Spomínaná ikonicita je problematická, ako som už uviedla, stále ale veľmi atraktívna, vid' kvantum literatúry. Skúmanie jazykovej ekonómie na vyvrátenie arbitrárnosti je inovatívne a som rada, že v diplomovej práci sa na túto skutočnosť narazilo. Dúfam, že diplomantka bude v tomto výskume pokračovať. Prácu odporúčam k obhajobe s navrhovanou známkou B, som ale naklonená k lepšiemu hodnoteniu a rada k nemu pristúpim, pokiaľ sa diplomantka k mojej kritike vyjadrí pri príležitosti obhajoby.

V Olomouci 21.08.2021

Ľudmila Lacková